

Fra Roskilde over Geesthacht til Leningrad...

Af Hans-Christian Eisen

Der er stadig mange myter i omløb om den danske besættelsestid og samarbejdspolitikken. Det er i denne forbindelse vigtigt at understrege, at vurderingen af fortidens beslutninger altid sker ud fra kendskabet til resultatet af de selv samme beslutninger. Danmark blev dengang styret af ansvarsbevidste politikere med et ansvarsbevidst embedsværk i ryggen, men de måtte selvfølgelig handle ud fra den aktuelle situation og ikke ud fra et eller andet håb om, hvad fremtiden eventuelt måtte bringe.

Det er desuden nødvendigt at gøre opmærksom på den særlige stilling, som Sønderjylland og grænsedragningen fra 1920 indtog i den meget vanskelige situation, der opstod for Stauning-Munch-regeringen, da tyskerne besatte Danmark i 1940.

I 1932 havde Stauning lavet en aftale, som slog fast, at grænsen mellem Danmark og Tyskland lå fast efter folkeafstemningerne i 1920. Men det rørte bestemt ikke det tyske mindretal i Danmark, som bl.a. under folketingsvalget i 1939 førte valgkamp under sloganet: "Wir wollen Heim ins Reich" og "Führer mach uns frei". Det tyske mindretal bakkede fuldstændigt op om Hitler, og de forventede - ikke i tavshed - en grænserevision senest i sommeren 1940. Regeringen i Berlin var ikke vild med mindretallets udmeldinger - hverken politisk eller militært - og det er meget karakteristisk for forholdet mellem Danmark og Tyskland fra 1940 til 1945, at spørgsmålet om en grænserevision aldrig blev aktuelt i Berlin, heller ikke da forholdet efter 29. august bliver meget tilspidset. Der er ingen tvivl om, at samarbejdspolitikken har haft en afgørende indflydelse på beslutningerne i Berlin¹. Den danske regering skulle i al hast tidligt om morgenen den 9. april træffe nogle afgørende beslutninger for Danmark og den danske befolkning, og det blev gjort under den største ansvarlighed af alle de involverede. Det sker efter, at den danske regering fra 1933 havde ført en meget tilbageholdende politik i forhold til Tyskland. Man ville nærmest være usynlig set fra Berlin. Der var be-

stemt grund til dansk uro, når man ser på den lange række af grænserevisioner, som Hitler fik gennemført fra 1936 til 1940.

Kort tid efter den 9. april rejste de første danskere til Tyskland for at arbejde, og jeg vil i denne artikel beskrive en af de danskere, som rejste fra Roskilde til Geesthacht i Tyskland for at arbejde.

Tyskland havde et stort behov for arbejdskraft, allerede inden den anden verdenskrig startede, og det ser man f. eks. hos Victor Klemperer, som forarget skriver den 7. juni 1939 i sin dagbog: "Og man ansætter kvindelige vognstyrere ved sporvejene."² Det var et tydeligt udtryk for manglen på arbejdskraft, en mangel som blev større og større efterhånden, som krigen skred frem. Medlemmerne i det tyske mindretal i Danmark følte sig som en del af det tyske "folkefællesskab", og de var ideologisk på bølgelængde med Hitler - og i øvrigt også med mange andre tyskere - der prøvede at bekæmpe beslutningerne i fredstraktaten fra Versailles. Det tyske mindretal tilsluttede sig i stor udstrækning den nationalsocialistiske ideologi, og de arbejdede i virkeligheden mod den danske demokratiske stat. I Schleswig-Holstein fik NSDAP allerede over 50 % af stemmerne ved rigsdagsvalget 31. juli 1932. Indenfor de forskellige nazistiske grupperinger var der en voldsom rivalisering om magten, og der kom først en slags samling i 1938 under ledelse af dyrlæge Jens Möller.

De fleste medlemmer i det tyske mindretal følte sig mægtige i 1940, og man lagde meget pres på de danskere, som man dagligt færdedes i blandt. Mindretallet forventedes at støtte den tyske krigsindsats med frontpakker, økonomisk støtte og frontindsats på tysk side³.

De fremmede i Tyskland

Der var under den anden verdenskrig ca. 130.000 danskere, der arbejdede i Tyskland. Tallet er ikke ganske præcist, idet det bygger på udrejsedokumentation fra de byer, som arbejderne rejste ud fra til jobbet i Tyskland. Der var desuden et ikke nærmere defineret antal grænsegængere, som arbejdede i Tyskland, men blev boende i Danmark.

At arbejde i Tyskland, var i øvrigt ikke nogen ny idé. Når man analyserer perioden fra 1871 til 1910, altså stort set den periode, der dækkes af det tyske kejserrige, så vil man se, at

Arbejdskontrakt.

Navn: Fornavn: Stilling:
 født den: i: Statsborgerskab:
 Bopæl: Fagforeningsnummer:
 Stilling i Familien: Antal Børn under 16 Aar:

Ovennævnte er af Firmaet
 antaget til Arbejde i paa de i denne Kontrakt nedenfor
 nævnte Betingelser.

1. Kontraktens Varighed:

..... Maaneder. Arbejdsforholdet kan dog, saafremt det skulde vise sig nødvendigt, af Arbejdsgiveren opsiges
 inden Forløbet af de Maaneder.

2. Løn- og Arbejdsbetingelser:

Lønsatser i Henhold til de i Tyskland til enhver Tid gældende Bestemmelser.

Feriemærker: ca. 2% af Lønnen.

Antal Arbejdstimer udover 96 pr. 2 Uger betales med et Tillæg paa 20%.
 Søndagstimer dog altid med et Tillæg paa 50%.

Lønafregning normalt pr. 2 Uger.

Udover Tariffønnen betales:

Forsørgertillæg til gifte RM 1,50 pr. Dag.

Godtgørelse til ugifte og gifte for Overnatning RM 0,50 pr. Dag.

3. Logi og Forplejning: ordnes samlet af de tyske Myndigheder.

4. Afrejse: i Grupper i Henhold til nærmere Meddelelse.

5. Der skal medbringes:

Arbejdstøj og stærke Arbejdstøvler, Murere og Tømrere ordentlig Værktøj, Arbejdsmænd Skovl og Spade.
 Forplejning til mindst 24 Timer. Gyldigt Rejsepas.

6. Diverse: Arbejderen er for sikret efter tysk Lov, og Arbejdsgiveren paatager sig ingen Forpligtelser udover de, som tysk Lov paalægger ham.

Arbejderen er i alle Forhold underkastet de i Tyskland gældende Bestemmelser vedrørende Arbejdsdisciplin og Arbejdsordning. Det er strafbart groft at overtræde de gældende Regler. Det er ikke tilladt at skifte Arbejdsplads eller at opsiges en Kontrakt inden Arbejdsforholdets Ophør, medmindre der foreligger Tilladelse dertil fra Arbejdsgiveren.

Det er i Tyskland strafbart at nedlægge Arbejdet eller at forlade Arbejdet, medmindre der foreligger Tilladelse fra Arbejdsgiveren.

Vedr. Løn-Overførsel, Forsendelse af Fødevarer, Klæder m. m. gælder de mellem de danske og tyske Myndigheder til enhver Tid truffne Aftaler. (Se Bekendtgørelse fra Statens Udvandringskontor).

Eksemplar af Bekendtgørelse fra Statens Udvandringskontor er samtidig med Kontraktens Underskrift udleveret til Arbejderen.

Jeg erklærer at være rask og arbejdsdygtig og at have gjort mig bekendt med foranstaaende Betingelser.

....., den
 for Firma Den Antagnes Underskrift.

Arbejdskontrakt mellem den tyske arbejdsgiver og den danske Tysklandsarbejder; kontrakten var en forudsætning for at få arbejde i Tyskland.

der i de 40 år har været rigtig mange udenlandske arbejdere i Tyskland, og også mange fra Danmark. I 1871 var der 15 163 danskere, i 1890 var der 35.924 og i 1910 var der 26.233 danske arbejdere, som arbejdede i det tyske kejserrige. Antallet af udenlandske arbejdere svinger fra det laveste i 1871, hvor der var 206.755 (= 100⁴) til det højeste i 1910 med 1,259.873 (= 609). Tallet stiger støt igennem alle årene, og har ikke en top i 1890, som det danske antal har.

Under den anden verdenskrig kommer der arbejdere fra mange forskellige lande for at arbejde i Tyskland. Det er interessant, at det ikke kun er arbejdere fra de tysk besatte områder, som arbejder i Tyskland, men de kommer også fra det øvrige neutrale Europa, og der er overraskende nok også amerikanere i de tyske fabrikker.

Det er ikke muligt at opgøre det samlede antal arbejdere ud fra det foreliggende talmateriale, men hvis man inden for hver periode bruger det laveste tal og multiplicerer med antal år, må man få noget, der ligner et minimum, og hvis man gør det modsatte et maksimum, og derfra kan man så lave et vejet gennemsnit, som formentlig må ligge ret tæt på virkeligheden. Det betyder, at antallet af frivillige udenlandske arbejdere formentlig har ligget på omkring 22 millioner i den omhandlede periode.

Hvis man gennemfører den samme beregning for danske arbejdere bliver det beregnede gennemsnit på 29.564 om året i perioden fra 1871 til 1914. Det er et tal, som ligger meget tæt på det største årlige antal danske arbejdere under den anden verdenskrig.

Det er i virkeligheden meget interessante tal, når man tager i betragtning, at der dengang ikke er tale om krigsfanger, tvangsarbejdere eller KZ-fanger som under den anden verdenskrig, men kun frivillige udlændinge, som var fristet til at drage til Tyskland for at arbejde.

Blandt de mange der rejste sydover var en mejerist⁵ fra Roskilde. Han hed Severin Højberg Knudsen. Det var nærmest umuligt at få arbejde som mejerist i Danmark og i perioden efter hans hjemsendelse fra soldatertjenesten i 1934, arbejdede han mange forskellige steder. Han blev gift med Inger i 1937, og medens familien - kone og to børn - en pige og en dreng - boede i Roskilde, tog Severin Knudsen arbejde på forskellige mejerier rundt om på Sjælland.

Krigsudbruddet og især den tyske besættelse i 1940 gjor-

de det meget vanskeligt at få arbejde og understøttelsen var kun på 18 kroner om ugen, og der var grænser for, hvor længe man kunne hæve arbejdsløshedsunderstøttelse. Severin Knudsen prøvede forskellige muligheder, og blandt andet tog han stort kørekort til både lastbil og bus, og det fik han nytte af senere, da han var kommet til Tyskland. Da muligheden for at søge til Tyskland for at arbejde - de første rejste fra Danmark den 1. juni 1940 - søgte Severin Knudsen også derned.

I de første tre udrejser i juni måned var der henholdsvis: 630 - 529 og 543 danske arbejdere og langt den største del af dem rejste til Hamburg eller Kiel. Severin Knudsen rejste også til Hamburg. Her arbejdede han som arbejdsmand på en af Nobels fabrikker, hvor der blev fremstillet sprængstoffer. Fabrikken lå i Geesthacht sydøst for Hamburg.

En dag i løbet af det første halve år "faldt" Severin Knudsen over en bus, der ikke blev brugt. Årsagen til at bussen ikke kørte var den banale, at der manglede en chauffør. Severin Knudsen blev chauffør på "sin egen bus", og han kørte arbejderne fra de lejre, de boede i, ud til deres

En tysk lastbil med to hængere. Chaufføren er uidentificeret.

*Severin Knudsen ved sin
Mercedes-bus i Tilsit.*

arbejdspladser. Han kørte med bussen i ca. 1 1/2 år.

Mens Severin Knudsen kørte vognmandens bus fra Flensburg fik han udepenge, og det betød, at han kunne sende flere penge hjem til familien. Han kørte i området mellem Hamburg, Lübeck og Flensburg indtil i begyndelsen af 1942, da vognmanden selv skulle bruge sin bus.

Det var lidt af en nedtur for Severin Knudsen, fordi han så ikke længere kunne sende så mange penge hjem til familien i Roskilde, som han plejede. Han søgte derfor et andet arbejde, men stadigvæk i Tyskland.

Der fremgår ikke noget af det interview, som jeg har gennemført med Severin Knudsen⁶, om hans kontraktmæssige forhold med de forskellige tyske arbejdsgivere. Der er derfor nogen spørgsmål, som hænger lidt. Men det fremgår af det øvrige materiale om de danske tysklandsarbejdere, at man søgte arbejde hos den tyske arbejdsanvisning, som havde kontor i Vesterport i Hammerichsgade. Man skulle altså ikke til Dagmarhus for at få arbejde i Tyskland, selv om det hævdes af mange!

Han fik anvist et andet arbejde i München, og måske tro-

ede han, at han skulle være buschauffør i München, men det viste sig snart, at køreplanen var meget anderledes, end det var normalt for en bybus. München havde faktisk udlånt nogen bybusser til Organisation Todt⁷, og de kørte fra Tilsit til Riga og Pleskau⁸. Det var en meget lang tur, og turen blev kørt frem og tilbage hver uge. Han holdt oftest weekend i Tilsit, men det vigtigste var, at han igen fik udepenge. Det blev derfor igen muligt for ham at sende alle de penge, som han tjente, hjem til Roskilde.

Danske arbejdere i Tyskland kunne rejse hjem på ferie, når de havde arbejdet mere end fi år, det var muligt at være hjemme i en uge, med rejsen betalt til den danske grænse. Men opholdene i hjemmet var sjældent den store succesoplevelse for Severin Knudsen. Han kunne ikke forstå, at konen brugte alle de penge, som han sendte hjem- "hun kunne da godt være lidt sparsommelig". Han mente nemlig, at han sendte flere penge hjem, end en almindelig arbejder kunne tjene i Danmark.

I 1943 var Severin Knudsen igen i Roskilde, og da han vendte tilbage til Tilsit var bussen ødelagt, fordi nogle andre havde kørt med den. Han forsøgte selv at reparere den med dele fra et busvrag, men forgæves. Nu ville han ikke køre med bus længere, derfor blev han flyttet over til at køre med lastbil med to anhængere. Han kørte i det samme område i Estland, Letland og Litauen som tidligere med alle mulige former for varer bl.a. træ til brændsel.

I vinteren 1943-44 blev han indlagt på et sygehus med differitis og lammelser, men da man åbenbart ikke kunne hjælpe ham, blev han overført til Preussen - her mener han nok Østpreussen. Han blev rask i løbet af ca. 8 måneder, og han havde været heldig, for over halvdelen af dem, der fik den samme sygdom, døde.

Hjemme i Roskilde troede de, at han var død, fordi han ikke skrev - han kunne nemlig ikke på grund af lammelserne. Efter udskrivningen fra sygehuset tog han hjem på ferie, men han ville tilbage igen til Estland og en lastbil med 2 anhængere, og denne gang kørte han indtil efteråret i 1944.

Det er fra denne periode, at han fortæller en historie, der nærmest ligner en skipperhistorie:

Han kørte med lastbilen indtil efteråret 1944, hvor russerne hele tiden kom nærmere. Bilerne blev derfor dirigeret tilbage til Tyskland fuldt læsset med alt, hvad de kunne

rumme. På vej mod Østersøen blev Severin Knudsen og lastbilen taget til fange af russerne. Han var sammen med 3 andre lastbiler.

Russerne satte en vagt på den forreste og bagerste lastbil. Severin havde en dunk med 25 l brændevin. Russerne ville gerne smage, og det endte med, at de blev hønefulde. Bilerne fortsatte, og kom tilbage bag de tyske linier, og nu var det russerne, der var blevet fanger.

Man fortsatte til Litauen, der stadig var på tyske hænder. Ude ved kysten fandt Severin en færge, der skulle til Kiel med 4 store lokomotiver og en del sårede soldater. Det var et frygteligt stormvejr, og færgen krængede voldsomt. Efter 3 døgn i søen ankom færgen til en frygteligt udbombet by.⁹

I Kiel lykkedes det at finde et tog, der kørte til Danmark, og han ankom til Roskilde kort før julen i 1944. Da han kom hjem, opdagede han, at familien var flyttet ud på Ringstedvej, og at konen var gravid med en anden mand. Noget af en nedtur efter at være sluppet gennem nogle ret voldsomme strabadser på hjemvejen.

Af en eller anden grund lykkes det for "den anden mand" at lokke Severin Knudsen ind i HIPO-korpset. Hans senere forklaring om, at han nok ikke ville overleve, er en mulighed, når man skal prøve at forstå hans motiver.

Severin Knudsen tog ikke til Tyskland i 1940, fordi han var nazist eller sympatiserede med Hitler, på det punkt ligner han de fleste andre danske tysklandsarbejdere. Der er heller ikke noget, der tyder på, at han fik nazistiske sympatier, medens han var i Tyskland. Hans motiv var hele tiden: at sikre det bedst mulige for familien hjemme i Roskilde, og derfor var chokket ved hjemkomsten måske alt for stort. Han meldte sig måske til HIPO-korpset i desperation over det, han så ved hjemkomsten.

Han blev såret i den ene balle, medens han var Hipo-mand. Han var indlagt på Frederiksberg Hospital og senere på Sundholm "i alt i 8 måneder"¹⁰, Men det passer ikke med kronologien. Hjemme til jul i 1944, i Hipo-korpset fra måske januar 1945, og så er der kun 4 måneder til befrielsen. Severin Knudsen bliver arresteret ved befrielsen den 5. maj, og han var på det tidspunkt stadig indlagt på Sundholm, men bliver overført til Vestre Fængsel. I *Emil*¹¹ fra februar 2000 hævdes det, at tyskerne prøvede at beskytte ham, ved at flytte ham rundt, men det må være fri fantasi -

Severin Knudsen var ikke nogen vigtig krigsforbryder.

Ved retsopgøret blev han dømt til 10 års fængsel, og det var ret voldsomt, når man så hele hans forløb igennem. Der er ikke oplysninger om hans aktiviteter som Hipo-mand. Den strenge straf bliver da også mere mærkelig, når man ser den i lyset af, at han allerede bliver løsladt i sommeren 1947. Senere vendte han tilbage til familien i Roskilde.

Severin Knudsen er en af de mange danskere, der tog arbejde i Tyskland, og som danskerne i befrielsessommeren så meget skævt til. Der var en stor del af dem, som blev arresteret, nogle fordi de -ligesom Severin Knudsen - havde været uniformeret i Organisation Todt. Den organisation var ikke en hær af soldater, men en hær af arbejdere i uniform, men det forstod mange danskere ikke. Der var heller ikke forståelse for, at Danmark fra 1940 var i en tvangssituation, som betød at danskerne - alle sammen - kom til at være et hjul i Hitlers krigsmaskine. Det er ud fra de synspunkter, at man bør vurdere Severin Knudsen og hans kolleger. De søgte arbejdet for at forsørge familien, og de rejste frivilligt til det sted, hvor arbejdet var, i stedet for at ligge samfundet til last.

Noter

¹ *Nationale mindretal i det dansk-tyske grænseland 1933-45*. Red. Robert Bohn, Uwe Danker og Jürgen Kühl. 2001. s. 23.

² Victor Klemperer: *Jeg vil aflægge vidnesbyrd til det sidste*. Dagbøger 1933-1941. side 299. Gyldendal 2000.

³ *Nationale mindretal i det dansk-tyske grænseland 1933-1945*. s. 24.

⁴ Betyder at indekstallet for 1871 sættes lig med 100, tallet i parentes angiver derfor udsvingene i procenter.

⁵ Der var blandt de udrejsende en relativt stort antal mejerister.

⁶ Jeg nåede desværre ikke at få gennemført interview 2 før Severin Knudsen døde.

⁷ Organisation Todt (OT) er opkaldt efter Fritz Todt (1891-1942), der var generalinspektør for vejvæsenet og han skabte en uniformeret - men ubevæbnet - arbejderorganisation, som byggede veje og befæstningsanlæg. OT blev etableret i foråret 1938. I 1940 blev OT sat ind i en række af de besatte lande, og man gennemførte en lang række byggerier bl.a. Vestvolden (fra 1938), nogle kæmpestore u-bådsbunkere i Vestfrankrig og fra 1941 byggede man på Atlantvolden og af-

skydningsramper til V1 fra 1943.

⁸ Også kendt som Pskow lige øst for Letland. Om rutens længde sagde Severin Knudsen, at den var på 2000 km, men det kan ikke passe, da alle de berørte destinationer ligger i Balticum-området.

⁹ Severin Knudsens egen beretning.

¹⁰ Efter SHK's egne oplysninger.

¹¹ "Emil" arkiv februar 2000, *Emil* er et blad om P1 Online.

Materiale:

En samtale med Severin Knudsen

Emil fra februar 2000.

Desuden et omfattende arkivstudie fra 2002, som forarbejde til en større afhandling.